

## **ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂՐԻՄԻ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ**

Ղրիմի թերակղզին և այնտեղ ապրող թաթարները ավանդաբար եղել են Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության հետաքրքրությունների շրջանակում: Ուստի բնական է, որ պաշտոնական Անկարան, որն իրեն դիրքավորում է որպես տարածաշրջանային խաղացող, չէր կարող անտարբեր մնալ 2013 թ. վերջից Ուկրաինայում ծավալվող ճգնաժամի, առավել ևս՝ 2014 թ. մարտին Ղրիմի Ռուսաստանին միացման նկատմամբ: Սույն հոդվածում փորձ է արվում ներկայացնելու Թուրքիայի քաղաքականությունը Ղրիմի ճգնաժամի կապակցությամբ, դիտարկելու հիմնական քաղաքական ուժերի մոտեցումները Ղրիմի խնդրին, ինչպես նաև լուսաբանելու այդ խնդրի ծագման պատմական առանձնահատկությունները և թուրքական քաղաքական օրակարգում դրա ակտուալացմանը նպաստող գործոնները:

Սև ծովը մշտապես եղել է քաղաքական պայքարի ու դաժան պատերազմների ասպարեզ. այս տարածաշրջանի պետությունները միշտ փորձել են ուժեղացնել այստեղ իրենց ռազմական և աշխարհաքաղաքական հնարավորությունները: Ղրիմի միացումը Ռուսաստանին ռազմավարական առումով փոփոխում է գերիշխող երկրների ազդեցությունը սևծովյան տարածաշրջանում հոգուտ Ռուսաստանի: Ստամբուլի համալսարանի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի պրոֆեսոր Շեներ Աքթուրքը, խոսելով թուրքական շահերի վրա Ուկրաինայի ճգնաժամի ունեցած ազդեցությունների տեսանկյունից, հետևյալն է նշում. «Ղրիմի թերակղզին տեղակայված է ամենակարևոր, ռազմավարական կետում, որը թույլ է տալիս վերահսկելու Սև ծովը: Այն, որ հիմա Ռուսաստանը պաշտոնապես և փաստացիորեն ղեկավարում

է Ղրիմը, նշանակում է, որ Ռուսաստանը կրկին դառնում է գլխավոր ուժը Սև ծովում, ինչպես Սառը պատերազմի և նրա սկսվելուց 200 տարի առաջ էր: Եվ Թուրքիայի համար դա Ուկրաինայի ճգնաժամի ամենաբացասական հետևանքն է: ԽՍՀՄ-ի փլուզման և սառը պատերազմի ավարտի մեջ Անկարայի համար ամենամեծ օգուտը կայանում էր նրանում, որ Ռուսաստանը, ի դեմս որի Թուրքիան 300 տարվա ընթացքում տեսնում էր գլխավոր աշխարհաքաղաքական սպառնալիքը, նահանջեր դեպի Կովկասի հյուսիսը և զրկվեր Սև ծովում իր ունեցած ազդեցությունից: Մենք չպետք է մոռանանք, որ Թուրքիան ունի խոր մշակութային կապեր Ղրիմյան թաթարների հետ: Այդ տեսանկյունից Ռուսաստանը խլել է Թուրքիայի համար Ուկրաինայի կարևորագույն մասը»<sup>1</sup>:

Ղրիմի թերակղզին և այնտեղ ապրող թաթարները միշտ էլ եղել են Թուրքիայի ուշադրության կենտրոնում: Ղրիմի խանությունը (ստ. 1441 թ.) մի քանի հարյուրամյակ (1475–1783 թթ.) գտնվել է Օսմանյան կայսրության ենթակայության տակ, իսկ Ռուսական կայսրությանն է միացվել 230 տարի առաջ՝ համաձայն կայսրուհի Եկատերինա II-ի՝ 1783 թ. մանիֆեստի: Ղրիմի թերակղզու՝ Ռուսական կայսրությանը միանալուց հետո շատ թաթարներ արտագաղթում են Թուրքիա: Արտագաղթի մեծ ալիք տեղի ունեցավ 1853–1956 թվականներին, երբ Ղրիմի պատերազմում կրած պարտության պատճառով ռուսները թուրքերին զիջեցին Օսմանյան կայսրությունից նախկինում գրաված որոշ տարածքներ, այդ թվում՝ Արևմտյան Հայաստանում և այդ գնով կարողացան պահպանել Ղրիմը: 1917–1920-ական թվականների քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ ևս մի քանի անգամ Ղրիմը ձեռքից ձեռք անցավ, ինչի հետևանքով ղրիմաթաթարների զգալի հատված կրկին հայտնվեց Թուրքիայում<sup>2</sup>: Այսպիսով, ներկայումս Թուրքիայում գոյություն ունի մեծ ղրիմաթաթարական համայնք: Թուրքիայում ղրիմաթաթարների թիվը հասնում է մի քանի հարյուր հազարների, սակայն հստակ թվերը բացակայում են, քանի որ Թուրքիայում չեն հրապարակվում երկրի էթնիկ կազմի տվյալները: Թուրքական «Թեմփո» ամսագրի տվյալներով՝ Թուրքիայի այն բնակիչների ընդհանուր թիվը, որոնց նախնիները ժամանակին արտագաղթել են Ղրիմից, կազմում է շուրջ 5–6 միլիոն, սա-

<sup>1</sup> Kamil Arlı, “Türkiye son 6 yılda Rusya’ya 3 defa mağlup oldu”, Zaman, 8 Haziran 2014, [http://www.zaman.com.tr/pazar\\_turkiye-son-6-yilda-rusyaya-3-defa-maglup-oldu\\_2222897.html](http://www.zaman.com.tr/pazar_turkiye-son-6-yilda-rusyaya-3-defa-maglup-oldu_2222897.html).

<sup>2</sup> Я. Водарский, О. Елисеева, В. Кабузан, Население Крыма в конце XVIII – конце XX веков. (Численность, размещение, этнический состав), Москва, 2003.

կայն դրանց մեծ մասը ձուլվել է տեղացի թուրքերի հետ և իրեն համարում է ոչ թե ղրիմաթաթար, այլ ղրիմական ծագում ունեցող թուրքեր<sup>3</sup>։ Ղրիմաթաթարները բնակվում են Թուրքիայի տարբեր քաղաքներում՝ Անկարայում, Ադանայում, Ստամբուլում, սակայն որևէ վայրում չունեն հոծ ներկայություն։ Բացառություն է էսքիշեհիր քաղաքը, որտեղ ապրում է մոտ 200 հազար Ղրիմի թաթար։ Թուրքիայի ղրիմաթաթարները պահպանել են իրենց լեզուն ու մշակույթը և ուժեղ լրբքի ունեն Թուրքիայում։ Նշենք, օրինակ, որ նախկին արտգործնախարար և ներկայիս վարչապետ Ահմեդ Ռափուտյուլուն բազմիցս հիշատակել է իր ընտանիքի անդամների ղրիմաթաթարական ծագման մասին։ Այսպիսով, չնայած այն բանին, որ Օսմանյան կայսրության տարածքից Ղրիմը դուրս է եկել մոտ 200 տարի առաջ, այնուամենայնիվ, Թուրքիայի և Ղրիմի թաթարների սերտ կապերը պահպանվել են։

Ղրիմի թաթարները դառը հիշողություններ են պահպանել 1944 թվականի բռնագաղթի վերաբերյալ, որի ժամանակ նրանց կտրեցին իրենց հայրենի թերակղզուց։ 1944 թ.՝ Ղրիմը ֆաշիստական զորքերից ազատագրելուց անմիջապես հետո, ԽՍՀՄ ներքին գործերի ժողովրդական կոմիսարիատի (НКВД) կողմից իրականացվել է տեղի ժողովուրդների զանգվածային տեղահանություն։ Պաշտոնական հիմնավորմամբ՝ Ղրիմի թաթարական բնակչությունը ակտիվորեն կամավոր աջակցել է ֆաշիստական զորքերին և կովել խորհրդային բանակի դեմ։ Տարբեր տվյալներով՝ Ուզբեկստանի, Ղազախստանի, Տաջիկստանի խորհրդային հանրապետություններ և այլ վայրեր են արտաքսվել մոտ 180 հազար Ղրիմի թաթարներ։ Արտաքսման ենթակա ղրիմաթաթարների հետ միևնույն ցուցակում են եղել նաև գնչուներ և թուրքեր։ Դաժան ճամփորդության ժամանակ նրանց գրեթե կեսը մահացել է։ Ղրիմի թաթարներին արտաքսելուց հետո մեկ այլ հրամանագրով տեղահանվել են տասնյակ հազարավոր հայեր, հույներ և բուլղարներ։ Գորբաչովյան վերակառուցման (перестройка) տարիներին՝ 1980-ականների վերջին, թաթարներին թույլ են տվել վերադառնալ<sup>4</sup>։ Ղրիմի բնակչության (2013

<sup>3</sup> Togrul Ismail, “Turkish-Crimean relations in the new geopolitical conditions (1991-2011yy.)”, in “Ilmiy Qırım” milliy mecmua, (Тогрул Исмаил, “Турецко-крымские отношения в новых геополитических условиях (1991-2011гг.)”, <http://ilmiyqirim.blogspot.com/2014/12/1991-2011.html>. St’u նաև Henryk Jankowski, “Crimean Tatars and Noghais in Turkey”(International Committee for Crimea), <http://www.crimea.org/forum/viewtopic.php?f=1&t=3569>

<sup>4</sup> Постановление ГКО СССР № ГОКО-5859 от 11 мая 1944 г. за подписью И. В. Сталина, в кн. В. А. Бердинских, Спецпоселенцы: Политическая ссылка

թ. տվյալներով՝ մոտ 2 մլն. մարդ՝ առանց Սևաստոպոլի) մոտ 60% ռուսներ են կամ ռուսախոս այլ ազգություններ, 25% ուկրաինացիներ են, մոտ 14%-ը՝ Ղրիմի թաթարներ: Այստեղ ապրում են նաև հայեր (10000-ից ավելի), բուլղարներ, հույներ, հրեաներ, գնչուներ և այլ ազգությունների ներկայացուցիչներ: 1991 թ. Ուկրաինայի հանրապետության կազմում ձևավորվել է Ղրիմի Ինքնավար Հանրապետությունը և հանրապետական նշանակության կարգավիճակով Սևաստոպոլ քաղաքը:

1954 թ. ԽՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար Ն. Խրուշչովի առաջարկությամբ Ղրիմի շրջանը և հանրապետական նշանակության Սևաստոպոլ քաղաքը Ռուսաստանի Խորհրդային Ֆեդերատիվ Սոցիալիստական Հանրապետության կազմից փոխանցվել է Ուկրաինայի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությանը, դրա փոխարեն՝ ՌԽՖՍՀ-ին փոխհատուցելով հավասարամեծ մի հողատարածք՝ Ուխտսկ-ի կազմի մեջ մտնող Տագանրոգ քաղաքը և դրան հարակից շրջանը (ԽՄԿԿ ԿԿ Գերագույն խորհրդի №49 արձանագրություն առ 25 հունվարի, 1954 թ.): 1954 թ. փետրվարի 19-ին հրապարակված ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Նախագահության այդ հրամանագիրը Թուրքիայում աննկատ չանցավ: Թուրքական որոշ լրատվամիջոցներ նշում էին, որ Ռուսաստանը խախտում է դեռևս 18-րդ դարում Օսմանյան կայսրության հետ կնքված իր համաձայնագրերը Ղրիմի կարգավիճակի վերաբերյալ և դրանով իսկ հիմք է ստեղծում «Ղրիմյան հարցի» քննարկման համար՝ երկկողմանի և միջազգային ձևաչափերով: Հոդվածագիրները նշում էին, որ Թուրքիան նախօրոք տեղյակ չի պահվել Ղրիմի՝ Ուկրաինային փոխանցելու մասին և վկայակոչում էին 1774 թ. Քյուչուկ-Քայնարջի պայմանագիրը, որով Ղրիմի թերակղզին Օսմանյան կայսրությունից անցնում էր Ռուսաստանին, սակայն հատուկ կետով նշվում էր, որ թերակղզին չի կարող անկախանալ կամ տրվել երրորդ կողմին, հակառակ դեպքում պետք է վերադարձվի թուրքական կողմին:

Մինչդեռ այդ ժամանակահատվածում ԽՍՀՄ-ի հետստալինյան ղեկավարությունն ամեն կերպ ձգտում էր մեղմացնել Թուրքիայի հետ հարաբերություններում լարվածությունը: Այսպես, 1953 թ. մայիսին ԽՍՀՄ-ը նոտա ուղարկեց Անկարային, որում ասվում էր, որ պաշտոնական Մոսկվան հրաժարվում է Թուրքիայի նկատմամբ ցանկացած տարածքային պահանջներից, ինչպես նաև նեղուցների ռեժիմի հարցն առաջարկում է քննարկել

երկկողմանի ընդունելի պայմաններով<sup>5</sup>: Սակայն Թուրքիան այլևս ԽՍՀՄ-ի հետ իր հարաբերությունները դիտարկում էր ոչ այնքան երկկողմանի, այլ ավելի լայն՝ ԽՍՀՄ-Արևմուտք հարաբերությունների ծիրում: Ուստի պաշտոնական Անկարան որոշեց ժամանակավորապես հետաձգել իր «ղրիմյան հավակնությունները»՝ սպասելով հարմար առիթի: 1961 թ. Կարիբյան ճգնաժամից հետո Թուրքիայի տարածքում ամերիկյան միջին տարածության հրթիռների տեղադրումը խորհրդա-թուրքական հարաբերությունների սրման պատճառ դարձավ, իսկ 1968 թ. Չեխոսլովակիայի հայտնի դեպքերը հանգեցրին ԽՍՀՄ – Արևմուտք դիմակայության ուժգնացմանը: Այս պայմաններում Թուրքիան «հիշեց» Ղրիմի հարցը և սկսեց համապատասխան քայլեր ձեռնարկել՝ ՄԱԿ-ի Միջազգային դատարան հայցով դիմելու ուղղությամբ: 1968 թ. վերջին «Ղրիմյան հայցը» ներկայացվեց դատարան: Անկարան, վկայակոչելով 1774 թ. Քյուչուկ-Քայնարջի պայմանագիրը, ըստ որի Թուրքիան ճանաչում էր թերակղզու նկատմամբ միայն Ռուսաստանի և ոչ այլ երկրի ինքնիշխանությունը, առաջարկում էր քննարկել Ղրիմի Թուրքիայի կազմում ինքնավար կարգավիճակի վերականգնումը: Սակայն 1969 թ. Միջազգային դատարանը մերժեց Թուրքիայի հայցն այն հիմնավորմամբ, որ նշված պարագայում տվյալ տարածքի փոխանցումը տեղի է ունեցել մեկ պետության՝ ԽՍՀՄ-ի կազմում, որն իրավաբանորեն ներկայացնում է նաև Ռուսաստանը<sup>6</sup>: Դատարանում ձախողվելուց հետո Անկարան որոշ ժամանակով դադարեց բացելիքաց խոսել Ղրիմի հարցի մասին:

1991 թ. ԽՍՀՄ-ի փլուզումից և Ուկրաինայի անկախացումից հետո Ղրիմի նշանակությունը՝ որպես Թուրքիայի ու Ռուսաստանի միջև դիմակայության գործոն կրկին կարևորվեց: Սակայն ԱՄՆ-ն և ՆԱՏՕ-ն չէին ցանկանա Ղրիմը տեսնել ոչ թուրքական, ոչ էլ ռուսական ազդեցության գոտում, և նրա պատկանելությունն

<sup>5</sup> Idil Pembe Izmirli and Sezai Ozcelik, “Sources Of Ethnic Conflicts and Conflict Resolution in Crimean Peninsula: Deportation (Sürgün), Repatriation and Crimean Tatars”, <http://www.turkishweekly.net/article/97/sources-of-ethnic-conflicts-and-conflict-resolution-in-crimean-peninsula-deportation-surgun-repatriation-and-crimean-tatars.html>

<sup>6</sup> ԽՍՀՄ-ի Թուրքիային ներկայացվող տարածքային պահանջների մասին տե՛ս Р. Корхмазян, “Территориальные проблемы советско-турецких отношений на Берлинской (Потсдамской) конференции руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании”, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ, հ. XVI, Եր., 1996, էջ 20–33; Ք. Մելքոնյան, ԽՍՀՄ-Թուրքիա հարաբերությունները, Հայկական հարցը, Սևծովյան նեղուցների խնդիրը և դաշնակից պետությունները (1945–1947 թթ.), Եր., 2013:

Ուկրաինային ձեռնտու էր Արևմուտքին: Թուրքիան իր հերթին հատուկ կարևորություն էր տալիս Ուկրաինայի հետ հարաբերություններին: Հարկ է նշել, որ Թուրքիայում ուկրաինական խնդրի գիտակցումը սկիզբ էր առել դեռ Առաջին Աշխարհամարտի տարիներին, երբ Ուկրաինայի ազատագրումը թուրքական կառավարությունը որոշեց ծառայեցնել իր աշխարհաքաղաքական շահերին: Դեռևս մինչև Թուրքիայի՝ պատերազմի մեջ մտնելը Ուկրաինայի ազատագրության միությունը (ՈԻԱՄ) հանդես եկավ թուրք ժողովրդին ուղղված հայտարարությամբ: Այդ ուղերձը առաջին պաշտոնական փաստաթուղթն էր Ուկրաինայի և Թուրքիայի նոր շրջանի հարաբերություններում: Ուկրաինան և Թուրքիան համարվում էին դաշնակիցներ, որոնք ունեին ընդհանուր հակառակորդ՝ ի դեմս ռուսական ցարիզմի: ՈԻԱՄ-ի ներկայացուցիչները նույնիսկ հանդիպում ունեցան Էնվեր և Թալեթ փաշաների հետ: Նրանք որջունեցին Ռուսաստանի փլատակերի վրա ուկրաինական անկախ պետություն ստեղծելու ձգտումը, որը պատնեշ կհանդիսանար դեպի Բալկաններ և Միջերկրական ծով Ռուսաստանի էքսպանսիային: Նրանք հայտարարում էին, որ Բարձր Դուռը ճանաչում է Ուկրաինայի՝ ռուսական պետությունից անջատվելու անհրաժեշտությունը, և որ պատերազմում Ռուսաստանի ջախջախումից հետո օսմանյան կառավարությունը պատրաստ կլինի աջակցել ուկրաինական ժողովրդին ստեղծել անկախ պետականություն: Համարվում էր, որ ուկրաինական ժողովրդի ազատագրական պայքարի հաջողությունը, Ուկրաինայի անջատումը Ռուսաստանից մեծ հարված կհասցներ Ռուսաստանի ավանդական քաղաքականությանը և կազատեր Թուրքիային շուրջ 200 տարի սպառնացող վտանգից<sup>7</sup>:

1991 թ. գարնանը Ուկրաինա այցելեց Թուրքիայի նախագահ Թուրգութ Օզալը: Արդեն այդ շրջանում ուկրաինական կողմը հավանության արժանացրեց Թուրքիայի մտադրությունը ստեղծել սևծովյան տնտեսական համագործակցության գոտի՝ որպես Եվրոպայում ինտեգրացիոն գործընթացների զարգացման ուղիներից մեկը<sup>8</sup>: Ինչպես նշում է թուրք փորձագետ Քամիլ Արլըն, Անկարայի կոնցեպտուալ մոտեցումը կայանում էր նրանում, որ շնորհիվ անկախ Ուկրաինայի և Վրաստանի Թուրքիան յուրա-

<sup>7</sup> А. Балиев, “Крымская карта в турецкой игре”, [http://www.stoletie.ru/geopolitika/krymskaja\\_karta\\_v\\_tureckoj\\_igre\\_537.htm](http://www.stoletie.ru/geopolitika/krymskaja_karta_v_tureckoj_igre_537.htm)

<sup>8</sup> Ст'ю Н. Несук и Н. Ксёндзик, “Украина во внешней политике Турции”, глава 6 в кн. Украинская государственность в XX веке (историко-политический анализ), Киев, 1996, <http://litopys.org.ua/ukrxnr/zmist.htm>

տեսակ «բուֆերային» գոտիներ էր ստանում ցամաքում և ծովում, ինչը հավասարակշռություն էր ստեղծում տարածաշրջանում և նվազեցնում Ռուսաստանի հզորությունը: Նա եզրակացնում է. «Եթե Վրաստանը վերանա որպես ինքնիշխան պետություն, Թուրքիան և Ռուսաստանը նորից կդառնան մայրցամաքային հարևաններ, իսկ դա ընդհանրապես ցանկալի արդյունք չէ Թուրքիայի համար: Երկրորդ հերթին՝ ուկրաինական ճգնաժամ. Ռուսաստանը գրավեց Ղրիմը: Իսկ դա նորից Ռուսաստանին Սև ծովում գերիշխող ուժ է վերադարձնում: Դա ևս չի կարող ցանկալի իրադարձություն լինել Թուրքիայի համար»<sup>9</sup>:

1990-ական թվականների սկզբներից Թուրքիան աջակցություն է ցուցաբերում Ղրիմին, այնտեղ ներդրումներ կատարում: Ղրիմի տարածքում թուրքական ֆոնդեր են գործում, մասնավորապես Թուրքիայի նախարարների խորհրդի Թյուրքական զարգացման և համագործակցության գործակալությունը (TIKA): Գործում են Թուրքիայի կողմից ֆինանսավորվող դպրոցներ: Այնպիսի երիտասարդական կազմակերպություններ, ինչպիսիք են՝ Ղրիմի թաթարների մշակույթի և փոխօգնության ֆոնդը, Էմել, Ղրիմի զարգացման ֆոնդերը, ինչպես նաև դրիմաթաթարական ազգի Մեջլիսի գործունեությունը ֆինանսավորվում է վերը նշված գործակալության կողմից: Պատահական չէ, որ Ղրիմի համայնքների ֆեդերացիան, որը Ղրիմի թաթարներին միավորող առաջատար կազմակերպություն է, Թուրքիային կոչերով է դիմում՝ պաշտպանել թերակղզում մնացած հայրենակիցների անվտանգությունը: Այսպիսով, երկար տարիներ Թուրքիան հետևողական ֆինանսական, քարոզչական և կազմակերպչական աշխատանքներ էր տանում Ղրիմում սեփական դիրքերն ամրապնդելու և հանձինս տեղի թաթարների՝ աշխարհաքաղաքական պատվար ունենալու համար<sup>10</sup>: Ռուսաստանյան որոշ փորձագետներ նույնիսկ պնդում են, որ թուրքական հետախուզական գերատեսչությունը (MIT) դրիմաթաթարներից գաղտնի զինված ջոկատներ էր կազմավորում՝ դրանց հարմար պահի գործի դնելու նպատակով: Նրանք ֆինանսավորվում էին անկախ «Imdat» («Վերադարձ») բանկի միջոցով, վարժանքներ էին անցնում թուրքական ճամբարներում և վերահսկում թերակղզում վերաբնակեցվող դրիմաթաթարներ-

<sup>9</sup> Д. Шевелев, "Украино-турецкие отношения: эскизы к стратегии и тактике", «Новое восточное обозрение», <http://www.journal-neo.com/> 21.05.2010

<sup>10</sup> Kamil Arlı, "Türkiye son 6 yılda Rusya'ya 3 defa mağlup oldu", Zaman, 8 Haziran 2014, [http://www.zaman.com.tr/pazar\\_turkiye-son-6-yilda-rusyaya-3-defa-maglup-oldu\\_2222897.html](http://www.zaman.com.tr/pazar_turkiye-son-6-yilda-rusyaya-3-defa-maglup-oldu_2222897.html)

րին կառուցապատման նպատակով տրամադրվելիք գումարները: Այդ ջոկատներն իրենց մարտունակությունն ու կազմակերպվածությունը ցուցաբերել են ուկրաինական իրավապահների հետ մի շարք ընդհարումների ժամանակ, երբ ղրիմաթաթարների բողոքի ակցիաները երբեմն ուղեկցվել են նույնիսկ հրազենի գործադրմամբ<sup>11</sup>:

Սակայն կիևյան Մայդանը և դրան հետևած Ղրիմյան զարգացումները կարծես թե խառնեցին Անկարայի բոլոր «խաղաթղթերը»: Թուրքիան կանգնեց երկու քարի արանքում. մի կողմից կորցնում էր ռազմավարական նշանակության կարևոր օբյեկտ, միևնույն ժամանակ չէր կարող ոտք մեկնել Ռուսաստանի հետ և Ղրիմի առնչությամբ կտրուկ գործողությունների դիմել: Երբ իրավիճակը Ղրիմում թեժացավ, թուրք հողվածագիրներն ու մեկնաբանները մեկը մյուսի հետևից խոսում էին պատմական արդարության մասին և հայտարարում, որ Ղրիմը պետք է մտնի Թուրքիայի տիրապետության տակ<sup>12</sup>: Փետրվարի 28-ից մարտի 1-ը Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարար Ահմեդ Դավութօղլուն աշխատանքային այցով մեկնեց Ուկրաինա, որտեղ հանդիպելու էր «բոլոր շահագրգիռ կողմերի» հետ: Թե՛ Ուկրաինայի ղեկավարների, թե՛ Ղրիմի թաթարների հետ իր ունեցած հանդիպումներում նա ընդգծում էր, որ Ղրիմի հարցը պետք է լուծվի Ուկրաինայի տարածքային ամբողջականության շրջանակներում, նաև առաջարկում էր Թուրքիայի միջնորդությունը: Ղրիմի թաթարների ներկայացուցիչների հետ հանդիպումների ընթացքում նա հավաստիացնում էր, որ Թուրքիան իրադարձություններից դուրս չի մնալու, և իրենք առաջինն են շտապելու նեղության մեջ հայտնված իրենց եղբայրներին (թաթարներին) օգնության: Ակնհայտ էր, որ Անկարան չի պատրաստվում բացահայտորեն ներքաշվել Ղրիմում տեղի ունեցող գործընթացների մեջ, բայց նաև չի հրաժարվում կողմերի միջև միջնորդ լինելուց: Սակայն Անկարայի ջանքերն արդյունք չտվին և ի զորու չեղան կանխել մարտի 16-ի՝ թերակղզու կարգավիճակի մասին հանրաքվեի արդյունքները: Ղրիմի թաթարները հանրաքվեի ընթացքում հիմնականում դեմ են արտահայտվել Ղրիմը՝ Ռուսաստանի կազմի մեջ մտնելուն և

<sup>11</sup> Մանրամասն տե՛ս “Турецко–крымские отношения в новых геополитических условиях (1991–2011 гг.)”, <http://ilmiyqirim.blogspot.com/2014/12/1991–2011.html>

<sup>12</sup> Տե՛ս, օրինակ, С. Балмасов, “Турецкий «джокер» в схватке России и Запада за Крым”, 6.03.2014, <http://www.newsalt.ru/detail/?ID=20426>



հանդես են եկել Ուկրաինայի կազմի մեջ մնալու և այդ երկրի տարածքային ամբողջականության օգտին:

Ղրիմի միացումը Ռուսաստանին թուրքական ՁԼՄ-ներից շատերը գնահատեցին որպես Անկարայի արտաքին քաղաքականության պարտություն, որակելով աշխարհաքաղաքական այդ շրջադարձը որպես «աշխարհագրության փոխվրեժ»<sup>13</sup>: Թուրքական «Չաման» օրաթերթը գրում էր. «վերջին 25 տարվա ընթացքում Թուրքիան պետք է, վարելով ավելի ակտիվ դազմավարություն, ապահովեր Միջին Ասիայում և աշխարհի այլ անկյուններում ապրող ղրիմյան թաթարների վերադարձը դեպի Ղրիմ: Այդ ժողովրդի վերադարձը պատմական հայրենիք օրինական և ողջամիտ իրավունք է՝ ճանաչված միջազգային հանրության կողմից: Եթե դա արվեր ժամանակին, այսօր, հավանաբար, ղրիմյան թաթարների թիվը Ղրիմում կկազմեր ոչ թե 15%-ը, այլ 30-35%-ը, իսկ Ղրիմը չէր ենթարկվի բռնազավթման, քանի որ էթնիկ ռուսները մեծամասնություն չէին կազմի»: Թուրքիայի արկածախնդրական քաղաքականությունը նույնպես քննադատության էր ենթարկվում. «Խառնվելով Սիրիայի ճգնաժամին՝ Թուրքիան խոշոր պարտություն կրեց: Օրինակ, Իրաքի անհաջողությունից հետո Ամերիկան իրեն շատ մեկուսացած է պահում և զսպում է իրեն Սիրիայի միջամտությունից: Եվ ակնհայտ է, Թուրքիան կխուսափի միջամտել որևէ երկրի քաղաքականությանը Սիրիայի պարագայում ունեցած նման խոշոր պարտությունից հետո: Կողմերը, որոնց Թուրքիան աջակցում էր՝ Եգիպտոսում, Սիրիայում, Վրաստանում՝ պարտություն կրեցին: Այսօր Մերձավոր Արևելքում փաստացիորեն չի մնացել որևէ դաշնակից պետություն Թուրքիայի համար: Ոչ մեկը այնպիսի առանցքային մայրաքաղաքներից, ինչպիսիք են Դամասկոսը, Թեղ-Ավիվը, Կահիրեն, Բաղդադը, ոչ միայն Թուրքիային չեն համարում իրենց դաշնակից, այլև բացերբաց սկսում են տեղ գրավել հակառակ կողմում: Անհաջողության պատճառն այն է, որ Թուրքիան չփորձեց վարել այնպիսի արտաքին քաղաքականություն, որը կլիներ իր ներուժի ուղիղ համեմատականը»<sup>14</sup>: Գնահատական տալով Անկարայի արտաքին քաղաքականությանը, Արևելագիտության ինստիտուտի տնօրեն, թուրքագետ Ռ. Սաֆրաստյանը եզրակացնում է. «Դավութօղլու-

<sup>13</sup> St' u Nerdun Hacıoğlu, "Ukrayna parçalanırsa, Türkiye'nin Kırım hakkı doğar", Hürriyet: 29 Ocak 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/25693129.asp>

<sup>14</sup> Semih Idiz, "Turkey faces «geography's revenge» in Crimea", <http://www.al-monitor.com/pulse/ru/originals/2014/03/turkey-crimea-policy-russia-strategy-tatars-geography-rights.html#ixzz3MWtlocfv>

լի և Էրդողանի հայտարարած քաղաքականությունը՝ զրո խնդիր հարևանների հետ, դարձավ զրո հարևան՝ առանց խնդրի»<sup>15</sup>:

Թուրքիան ի սկզբանե հայտարարել էր, որ չի ճանաչելու Ղրիմի միացումը Ռուսաստանին<sup>16</sup>: Էրդողանն այդ դիրքորոշումը հաստատել էր նաև Ղրիմի թաթարների Մեջլիսի նախկին ղեկավար Մուստաֆա Ջեմիլլիի հետ հանդիպման ժամանակ: Թուրքիայի պաշտոնյաները հավաստիացրել էին, որ Անկարան փորձելու է աջակցել Ղրիմի թաթարներին տարբեր միջոցներով, այդ թվում ֆինանսապես, որպեսզի տեղի թաթարները չլքեն թերակղզին և շարունակեն լինել ինքնուրույն դերակատար և հակակշիռ՝ ռուսական գործոնին և Մոսկվայի շահերին թերակղզում: Ավելացնենք, որ Թուրքիայի վարչապետ Ահմեդ Դավութօղլուի ներկայացրած 62-րդ կառավարության ծրագրում տեղ է հատկացվել ուկրաինական ճգնաժամին, Ուկրաինան որակվել է որպես Թուրքիայի ռազմավարական գործընկեր երկիր, իսկ Ղրիմի թաթարների անվտանգության ապահովումը՝ որպես առաջնահերթություն թուրքական կառավարության համար<sup>17</sup>:

Թուրքիայի համար ներկայումս իրավիճակն այնպիսին է, որ Ղրիմի թաթարներին բացահայտ աջակցելու և ֆինանսավորելու ծրագրերը Մոսկվայի կողմից կարող են դիտվել որպես Ռուսաստանի ներքին գործերին միջամտություն, քանի որ Ղրիմն այսօր Ռուսաստանի դաշնային սուբյեկտ է: Բացի դրանից՝ Թուրքիան էներգետիկ մեծ կախվածություն ունի Ռուսաստանից՝ գազի առաքում, շուտով սկսվելու է նաև ատոմակայանների կառուցումը, ռուս զբոսաշրջիկները տասնյակ միլիոնավոր դոլարների եկամուտներ են բերում՝ այցելելով Թուրքիայի միջերկրածովյան հանգստավայրեր, Ռուսաստանի նկատմամբ պատժամիջոցների պայմաններում թուրք ապրանքահանողներն արտոնյալ կարգավիճակ են ստանում և այլն:

Չի բացառվում, այնուամենայնիվ, որ Անկարան փորձելու է օգտագործել Ղրիմի թաթարներին որպես այսպես կոչված 5-րդ

<sup>15</sup> Kamil Arlı, “Türkiye son 6 yılda Rusya’ya 3 defa mağlup oldu”, Zaman, 8 Haziran 2014, [http://www.zaman.com.tr/pazar\\_turkiye-son-6-yilda-rusyaya-3-defa-maglup-oldu\\_2222897.html](http://www.zaman.com.tr/pazar_turkiye-son-6-yilda-rusyaya-3-defa-maglup-oldu_2222897.html)

<sup>16</sup> «Թուրքիան պարտվեց Ղրիմի հարցում, սակայն Ռուսաստանի դեմ գործողություններ իրականացնել չի շտապում», <http://artsakhpress.am/arm/news/596/turciya-proigrala-v-kriymskom-voproseno-odnoznachno-ne-mozhet-viystupit-protiv-rossii.html>

<sup>17</sup> Տե՛ս «Թուրքիան չի ճանաչում Ղրիմում անցկացված հանրաքվեն», <http://civilnet.am/2014/03/18/turkey-mfa-statement-crimea-referendum/#.VT5pBCGqqqo>

շարասյուն՝ թերակղզում հարմար առիթի դեպքում անկայունության օջախ ստեղծելու համար, մեծ զգուշավորությամբ և հնարավոր է՝ Կիևի իշխանությունների միջոցով<sup>18</sup>:

Պետք է նշել, որ Ղրիմի թաթարների գործոնը հաշվի է առնում նաև Մոսկվան և պատահական չէ, որ Ռուսաստանի նախագահ Վլադիմիր Պուտինը մինչև հանրաքվեն հանդիպել էր Մուստաֆա Ջեմիլիի հետ և հայտարարել, որ Ղրիմի թաթարների իրավունքները հարգվելու են: Բացի այդ՝ արդեն հանրաքվեից հետո Պուտինը հայտարարել էր, որ Ղրիմում պետք է լինի երեք պետական լեզու՝ ռուսերեն, ուկրաիներեն և թաթարերեն: Այսինքն՝ Ռուսաստանը ցանկանում է ամեն գնով շահել Ղրիմի թաթարների վստահությունը, տրամադրել նրանց լայն իրավունքներ՝ Ղրիմի կառավարությունը որոշում է կայացրել թաթարներին կառավարման բոլոր օղակներում տեղեր հատկացնելու և այսպիսով թույլ չտալու Ղրիմի թաթարների մարգինալացումը կամ շարժը՝ Կիևի, Անկարայի, Բրյուսելի ուղղությամբ<sup>19</sup>:

Կիևի այսօրվա իշխանությունները նույնպես ցանկանում են թերակղզում ունենալ իրենց հակառուսական դաշնակիցներին՝ ի դեմս Ղրիմի թաթարների, և պատահական չէ, որ Գերագույն ռադան Ղրիմի թաթարների վերաբերյալ օրենք է ընդունել, որտեղ նրանք հռչակվում են որպես թերակղզու բնիկ ազգ: Կիևը հավանաբար փորձելու է հասնել նրան, որ Ղրիմի թաթարները իրենց կոմպակտ բնակության վայրերում առանձին հանրաքվե անցկացնեն և հայտարարեն միասնական Ուկրաինայի կազմում մնալու մասին և դա կներկայացնեն որպես ազգերի ինքնորոշման իրավունք՝ օրինակ բերելով Ղրիմի ամբողջ բնակչության ինքնորոշման իրավունքը:

Այսպիսով՝ Ռուսաստանի համար Ղրիմում ներքին խնդիրներ առաջացնելու, ազդեցության սեփական հենասյունն ունենալու համար Անկարան, Կիևը և Արևմուտքը կօգտագործեն Ղրիմի թաթարների գործոնը՝ ռուսական ազդեցությունը Ղրիմում թուլացնելու, իսկ հնարավորության դեպքում ռուս-թաթարական բախումներ հրահրելու և այդ պատրվակով Մոսկվային մարդու իրավունքների խախտման մեջ մեղադրելու համար:

<sup>18</sup> «Թուրքիայի կառավարության նոր ծրագիրը հիմնականում կրկնում է նախորդին. Թուրքագետ», <http://www.resource.am/arm/165278.html>

<sup>19</sup> Ա. Բալասանով, «Անկարան և Կիևը օգտագործելու են Ղրիմի թաթարների գործոնը Մոսկվայի դեմ», <http://www.aysor.am/am/news/2014/03/24/turkey-crimean-tatars/762846>

2014 թ. նոյեմբերի 10-ին պաշտոնական այցով Կիևում գտնվող Թուրքիայի արտգործնախարար Մալլուֆ Չավուշօղլուն տեղեկացրեց, որ իրենք պատրաստվում են դիտորդական խումբ ուղարկել Ղրիմ, որը ոչ պաշտոնական ուսումնասիրություններ կկատարի թաթարների հանդեպ գործադրվող բռնությունների, առևանգումների և մարդու իրավունքների ոտնահարման դեպքերի կապակցությամբ: Նյու Յորքում տեղակայված Ղրիմի թաթարների խնդիրների ուսումնասիրման կենտրոնի հիմնադիր Մուբեյին Բաթու Ալթանը նկատում է, որ չնայած թուրքական պաշտոնատար անձանց ամպագողգող հայտարարություններին՝ Ղրիմի թաթարներն իրենց հիասթափված և լքված են զգում, քանի որ Անկարան պատրաստ է պաշտպանելու նրանց իրավունքներն այնքանով, որքանով դա չի խանգարում Թուրքիայի առևտրական և բիզնես շահերին: Մինչ ԱՄՆ-ն և ԵՄ-ն պատժամիջոցներ են կիրառում Ռուսաստանի նկատմամբ, Թուրքիայի էկոնոմիկայի նախարար Նիհաթ Չեյքեքչին գոհունակությամբ հայտարարում է, որ դա հրաշալի հնարավորություն է (firsat) Թուրքիայի համար: Որպես ցինիզմի ծայրահեղ դրսևորում է գնահատում Ալթանը թուրքական կոշիկ արտադրող Yakupoğlu Deri Sanayi ընկերության կողմից 100 մլն ԱՄՆ դոլար արժողությամբ վերջերս կնքված գործարքը՝ ռուսական զինվորների համար ճտքավոր կոշիկ մատակարարելու վերաբերյալ: Ալթանի կարծիքով, այդ գործարքը ցույց է տալիս, թե Էրդողանի համար ինչն է առավել կարևոր: «Զ՛է որ այդ ճտքավոր կոշիկներով են ռուս զինվորականներն ու ոստիկանները հարվածում և տրորում թաթարներին»,– գրել էր նա արտգործնախարարին ուղված իր նամակում: Արտգործնախարարի պատասխանը «business as usual» ոճի մեջ էր. «Տնտեսական հարաբերությունների բարձր մակարդակը ռուս-թուրքական կապերի ամենակարևոր բաղադրիչն է»<sup>20</sup>:

Ինչպես հայտնի է, 2014 թ. դեկտեմբերի 1-ին Ռուսաստանի նախագահ Վլադիմիր Պուտինը պետական այցով այցելեց Թուրքիա՝ 2010 թ. ստեղծված ռուս-թուրքական Բարձր մակարդակի համագործակցության խորհրդի (ԲՄՀԽ) հինգերորդ նիստին մասնակցելու նպատակով: Ամենևին պատահական չէր, որ այդ այցի նախօրեին Կիևում այցով գտնվող Թուրքիայի արտգործնախարար Մալլուֆ Չավուշօղլուն խոսում էր Ղրիմում թաթարների մարդու իրավունքների խախտումների մասին, Ղրիմի թաթար–

<sup>20</sup> “Crimean Tatars Feel Abandoned by Turkey”, <http://www.eurasianet.org/>

ների մեջլիսի նախկին ղեկավար Մուստաֆա Ջեմիլը Անկարայում պաշտոնական անձերի հետ հանդիպումների ընթացքում կոչ էր անում Թուրքիային միանալու ՌԴ-ի դեմ Արևմուտքի պատժամիջոցներին, իսկ Ղրիմի թաթար ժողովրդի հասարակական խորհուրդը շրջանառության մեջ էր դրել «ղրիմաթաթարների գեներցիդի մասին» մի փաստաթուղթ: Անկարայում և Ստամբուլում Ղրիմի թաթարների կազմակերպությունները Պուտինի այցի դեմ ցույցեր էին կազմակերպել, որոնց միացել էին Թուրքիայի տարբեր քաղաքական և հասարակական կազմակերպություններ: Արձագանքելով այդ գործընթացներին՝ Թուրքիայի վարչապետ Ահմեդ Դավութօղլուն հայտարարել էր, որ Անկարան ճանաչում է Ուկրաինայի տարածքային ամբողջականությունը և պատրաստ է պաշտպանելու Ղրիմաթաթարների իրավունքները, սակայն թույլ չի տա իրեն ներքաշել «Ղրիմյան ծուղակի» մեջ և ռուս-թուրքական հարաբերությունները վերածել ճգնաժամի<sup>21</sup>:

Պաշտոնական տեղեկատվության համաձայն՝ Պուտին-Էրդողան հանդիպման ժամանակ նախևառաջ քննարկվել են տնտեսությանը և էներգետիկ ոլորտին վերաբերող հարցեր: Մասնավորապես, Ռուսաստանի կողմից «Հարավային հոսք» նախագծից հրաժարման և ռուսական գազը դեպի Արևելյան Եվրոպայի փոխարեն Թուրքիա արտահանման մասին քաղաքական որոշումը լուրջ իրարանցում առաջացրեց միջազգային քաղաքական ասպարեզում: Անկարան մշտապես ձգտել է դառնալ Եվրոպայի համար էներգառեսուրսների տարանցիկ կարևորագույն երկիր, ինչը կմեծացներ նրա տնտեսական դերակատարությունը Եվրոպայում և կուժեղացներ Անկարայի աշխարհաքաղաքական ազդեցությունն այնպիսի կարևոր տարածաշրջաններում, ինչպիսիք են Բալկաններն ու Հարավային Կովկասը<sup>22</sup>: Թուրքիայի տնտեսությունը մեծապես կախված է ռուսական էներգակիրներից, բրիտանական The Economist-ի տվյալներով՝ շուրջ 59%-ով: Սակայն Էրդողանն օգտվելով բարենպաստ իրավիճակից, չբա-

<sup>21</sup> St' u Pavel Shlykov, "Turkish will not Fall into the «Crimean Trap»", [http://russiancouncil.ru/en/inner/?id\\_4=4893#top](http://russiancouncil.ru/en/inner/?id_4=4893#top)

<sup>22</sup> St' u Maria Savel, "Energy Trumps Politics in Turkey-Russia Relationship", 8 Dec.2014, [www.worldpoliticsreview.com/trend-lines/14612/energy-trumps-politics-in-turkey-russia-relationship?utm\\_source=Weekly+Headlines&utm\\_campaign=df5555f263-WPR\\_Weekly\\_121214&utm\\_medium=email&utm\\_term=0\\_6e36cc98fd-df5555f263-62682325](http://www.worldpoliticsreview.com/trend-lines/14612/energy-trumps-politics-in-turkey-russia-relationship?utm_source=Weekly+Headlines&utm_campaign=df5555f263-WPR_Weekly_121214&utm_medium=email&utm_term=0_6e36cc98fd-df5555f263-62682325)

վարարվելով Ռուսաստանի կողմից գազի սակագնի 6% նվազեցման հետ՝ ցանկանում է ստանալ ավելի մեծ զեղչեր:

Պուտին-Էրդողան հանդիպման ընթացքում քննարկման ենթակա հարցերի թվում էին նաև Ղրիմի հարցը, իրավիճակը Սիրիայում և կիպրական խնդիրը: Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև հարաբերություններում ամենաակնհայտ տարածայնությունը կապված է հենց սիրիական վարչակարգի, Ղրիմի՝ Ռուսաստանի կողմից բռնակցման և կիպրական խնդրի հետ: Անդրադառնալով Պուտինի թուրքական այցին՝ թուրքական Uluslararası Politika Akademisi հանդեսը նշում է, որ Թուրքիան բացահայտ քննադատել է Ղրիմում Ռուսաստանի քաղաքականությունն ու հստակ հայտարարել, որ չի ճանաչում Ղրիմի վարչակազմը: Սև ծովում աշխարհաքաղաքական հավասարակշռության նման փոփոխությունը չէր կարող չհարուցել սևծովյան տարածաշրջանի պետություն հանդիսացող Թուրքիայի անհանգստությունը: Թուրքիայի ընդդիմադիր դիրքորոշումը ձևավորվել է նաև Ղրիմի թաթարների ապագայի, թուրք-ուկրաինական լավ հարաբերությունների և որոշ այլ պատճառների արդյունքում: Սակայն Թուրքիայի այդ մոտեցումն այդպես էլ մնաց թույլ հռետորաբանության մակարդակի վրա, և իրականում չհանգեցրեց որևէ հստակ քաղաքականության: Հետևաբար տվյալ հարցի շուրջ Թուրքիայի դիրքորոշումը պետք չէ համարել հակամարտ Ռուսաստանի հանդեպ<sup>23</sup>:

Ուշագրավ է, որ Պուտին-Էրդողան հանդիպման արդյունքները գնահատելիս թուրքական լրատվամիջոցները հիմնականում առանձնացնում էին տնտեսական բաղադրիչը՝ շեշտադրելով Անկարայի վարած քաղաքականության «ողջախոհությունն ու պրագմատիզմը»: Մինչդեռ ռուսաստանյան փորձագետները հակված են դրանք ներկայացնելու որպես «աշխարհաքաղաքական շրջադարձ՝ Ռուսաստան-Թուրքիա հարաբերություններում»: Նման գնահատականների թիվն ավելացավ հատկապես այն բանից հետո, երբ 2014 թ. դեկտեմբերի 18-ի իր ավանդական տարեկան մամլո ասուլիսի ժամանակ ՌԴ նախագահ Վլադիմիր Պուտինը հիշատակեց ռուս բոլշևիկների համագործակցությունը Քեմալ Աթաթյուրքի հետ<sup>24</sup>: Փորձագետների մի մասն էլ ռուս-

<sup>23</sup> St' u Saltuk Buğra Bozkurt, "Putin'in Türkiye ziyareti: ziyaret öncesi konuşulanlar", <http://politikaakademisi.org/putinin-turkiye-ziyareti-ziyaret-oncesi-konusulanlar/>

<sup>24</sup> St' u Станислав Тарасов, "Путин разворачивает Эрдогана на Восток", 18.12.2014, <http://www.regnum.ru/news/polit/1878425.html#ixzz3MHWsoSW0>

թուրքական բարեկամության այս նոր փուլը, ի թիվս այլ օբյեկտիվ պատճառների, պայմանավորում էր երկու երկրների առաջնորդների՝ Պուտինի և Էրդողանի անձնական տիպաբանական ընդհանրություններով: Օրինակ՝ գերմանական Die Welt-ի վերլուծաբան Սոնյա Բլաշկեի կարծիքով՝ այդ երկու քաղաքական գործիչներին միավորում է «կառավարման ինքնակալ (ավտոկրատիկ) եղանակը, կրոնական և էթնիկ միատարրության և մշակութային անկրկնելիության գաղափարների վրա արմատավորված ծայրահեղ ազգայնականությունը, ինչպես նաև անցյալում կրած իրական կամ երևակայական նվաստացումների համար վրեժխնդիր լինելու ցանկությունը»<sup>25</sup>: Առավել կշռադատված գնահատական տվողներն ընդգծում են, որ չնայած երկու երկրների տնտեսական աննախադեպ մերձեցմանն ու այս պետություններում հակաարևմտյան տրամադրությունների առկայությանը՝ Անկարան և Մոսկվան չեն դառնա ռազմավարական գործընկերներ: Անկարան չի հրաժարվի թուրք-ամերիկյան ավանդական հարաբերություններից հանուն Ռուսաստանի, քանի որ երկու երկրները անհաշտ մրցակիցներ են: Թուրքիան կարող է հաշտվել Ղրիմի բռնակցմանը, սակայն երբեք չի հրաժարվի Բալկաններում, Մերձավոր Արևելքում և Հարավային Կովկասում վարած քաղաքականությունից, որը հակասում է Ռուսաստանի շահերին<sup>26</sup>:

Այսպիսով, օգտվելով երկրի բարենպաստ աշխարհագրական դիրքից, Անկարան վարում է կրկնակի խաղ, մի կողմից քննադատում է Կրեմլի վարած արտաքին քաղաքականությունը, Ղրիմի բռնակցումն ու Դոնբասում ստեղծված իրավիճակը, մյուս կողմից՝ տնտեսական պատժամիջոցներ չի կիրառում Ռուսաստանի հանդեպ և հակառակը՝ փորձում է ստեղծված իրավիճակից տնտեսական և քաղաքական դիվիդենտներ շահել: Ղրիմյան ճգնաժամի առնչությամբ Թուրքիայի պահվածքը կարելի է բնորոշել որպես «զգուշավոր լարախաղացության» քաղաքականություն երկու դիմակայող ուժերի՝ Արևմուտքի և Ռուսաստանի

<sup>25</sup> Со́ня Блашке, “Опасный альянс униженных лидеров”, <http://www.inopressa.ru/article/17Dec2014/welt/autokraten.html>

<sup>26</sup> George Pirishis, “The Crimean Crisis under the Prism of Turkish–American Relations”, *Journal of International Relations and Foreign Policy*, June 2014, Vol. 2, No. 2, pp. 115–121. Տե՛ս նաև Maria Savel, “Energy Trumps Politics in Turkey–Russia Relationship”, 8 Dec. 2014, [www.worldpoliticsreview.com/trend-lines/14612/energy-trumps-politics-in-turkey-russia-relationship?utm\\_source=Weekly+Headlines&utm\\_campaign=df5555f263-WPR\\_Weekly\\_121214&utm\\_medium=email&utm\\_term=0\\_6e36cc98fd-df5555f263-62682325](http://www.worldpoliticsreview.com/trend-lines/14612/energy-trumps-politics-in-turkey-russia-relationship?utm_source=Weekly+Headlines&utm_campaign=df5555f263-WPR_Weekly_121214&utm_medium=email&utm_term=0_6e36cc98fd-df5555f263-62682325)

միջև: Վարչավայի համալսարանի Արևելյան Եվրոպայի ուսումնասիրման կենտրոնի փորձագետ, Լեհաստանի Նախագահի խորհրդական Ադամ Բալցերն այդ քաղաքականությանը պատկերավոր բնորոշում է տվել՝ «պարեր՝Արջի հետ»<sup>27</sup>: Հայաստանը գտնվում է «ռուսական արջի» և «թուրքական գայլի» վտանգավոր այդ «պարահրապարակի» տարածաշրջանի կիզակետում, իսկ ռուս-թուրքական «սիրախաղերը» միշտ էլ դառն պտուղներ են բերել մեզ: Ուստի Հայաստանը՝ որպես փոքր պետություն, որը վտանգավոր տարածաշրջանում է և ունի չկարգավորված Ղարաբաղյան խնդիր, պետք է շահագրգռված լինի, որ բոլոր հակամարտությունները, հատկապես Ուկրաինայի նման համամոլորակային նշանակություն ունեցող հակամարտությունը, լուծվի հնարավորինս խաղաղ ճանապարհով:

<sup>27</sup> Adam Balcer, “Dances with the Bear: Turkey and Russia after Crimea”, GTE Working Paper No. 8, 9 July 2014, <http://www.iai.it/content.asp?langid=2&contentid=1148>